

ВТРАТИ НАУКИ

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА ІВАНА ІЛЛІЧА ЧЕБАНЕНКА

27 червня 2012 р. перестало битися серце видатного вченого-тектоніста, доктора геолого-мінералогічних наук, професора, академіка НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Івана Ілліча Чебаненка.

Народився І.І. Чебаненко 31 березня 1925 р. у с. Матвіївка (нині це у межах м. Миколаїв), де до Великої Вітчизняної війни закінчив середню школу. Після визволення Миколаєва від німецьких окупантів 19-річним юнаком у складі Радянських військ він брав участь в воєнних діях при форсуванні р. Дністер, в Ясько-Кишинівській операції, у визволенні Румунії та Болгарії від німецької окупації. Після демобілізації з Радянської армії з 1948 по 1953 рр. Іван Ілліч – студент геологічного факультету Одеського державного університету ім. Мечникова. Трудову діяльність інженером-геологом він почав у Ворошиловградському гірничому окрузі, де отримав добру виробничу практику.

У 1955-1957 рр. І.І. Чебаненко навчався в аспірантурі Інституту геологічних наук (ІГН) АН України. В 1958 р. під науковим керівництвом академіка В.Г. Бондарчука успішно захистив кандидатську дисертацію. Після цього був відряджений до Чехословаччини на геолого-пошукові роботи. Там вчений брав участь у пошуках уранових родовищ. У жовтні 1960 р. повернувся до Києва і відтоді працював в ІГН АН України науковим співробітником (1960-1972), першим заступником директора з наукової роботи (1972-1973, 1975-1978), завідувачем лабораторії (1973-1975), завідувачем відділу геотектоніки (1978-2000), з 2000 р. і до останнього часу обіймав посаду радника дирекції ІГН НАН України.

На академічному науковому горизонті тектонічні роботи Івана Ілліча з'явилися на початку 60-х років минулого століття надзвичайно вагомими та яскравими монографічними дослідженнями глобальних закономірностей просторового розташування на земному тлі глибинних розломів. Для геотектоніки це було дещо несподівано, хоча вона переживала часи надзвичайно активного розвитку і уже були відомі дослідження 40-х років минулого сторіччя Володимира Гавриловича Бондарчука стосовно глибинних розломів геосинкліналей, а також дещо пізніше – дослідження О.В. Пейве та В.М. Синіцина цього ж спрямування. Але то були праці відомих тектоністів. А тут – зухвалість глобального масштабу майже початківця, який не був представником ні московської, ні ленінградської геологічних цитаделей геології в розумінні існуючої системи чіткого підпорядкування як думки, так і слова. В ті часи у всіх кінцях колишнього Союзу не почути критики наукових розробок І.І.Чебаненка було неможливо.

Проте ефект критики був несподіваний, хоча в цілому напрям витримав установку верхів як у центральній геологічній періодиці, так і в республіканських та інших періодичних виданнях. І все ж таки розголос та популярність опублікованих схем і положень загалом був позитивним. Адже в ці часи трошки послабилася цензура не тільки в політичній пресі, але і в науковій. З'явилися роботи по планетології. Відбулися наради в Москві, Ленінграді. На роботи І.І. Чебаненка позитивно відреагували Б.Л. Личков, Г.Н. Каттерфельд та інші відомі планетологи.

Розломно-блокова тектоніка залишилася жити та розвиватися як в планетарному, так і в регіональному масштабі. Основна увага концентрується на проблемах розломно-блокової тектоніки України та суміжних територій у зв'язку з нафтогазоносними та рудними проблемами, абіогенним походженням вуглеводнів. Ці розробки на матеріалах геологічної будови території України стали вельми актуальними і набули практичного пошукового спрямування.

І.І. Чебаненко був геологом широкого профілю. Серед його наукових здобутків – роботи з геології Донецького кам'яновугільного басейну, геологічної будови і рудоносності окремих районів Чеського кристалічного масиву. Він досліджував механізм утворення складчастих і розривних порушень земної кори. Вивчав закономірності розвитку тектонічних процесів у різних регіонах України та інших країн близького і далекого зарубіжжя, розробляв теоретичні основи утворення зон планетарних розломів літосфери Землі та обґрунтував генетичний зв'язок родовищ корисних копалин із зонами глибинних розломів.

Як геолог-тектоніст, Іван Ілліч став широко відомим після опублікування монографій «Основные закономерности разломной тектоники земной коры» (1963), «Проблемы складчатых поясов земной коры (в свете блоковой тектоники)» (1964), «Розломна тектоніка України» (1966) та «Розломи Землі» (1969), в яких висвітлювались проблеми утворення планетарних розривних і складчастих деформацій земної кулі. Складені ним вперше в світі карти розломів континентів і океанів дозволили зробити висновок про існування закономірної мережі (сітки) розломів літосфери Землі. У 1967-1968 рр. цей висновок повністю підтвердився фотозйомками поверхні Землі, зробленими із супутників. Це було великим відкриттям в геологічній науці. Дослідження вченого та його подальші висновки знаменували розвиток нового наукового напрямку у геології – учення про планетарні розломи літосфери Землі. Воно стало підґрунтям для формування принципово нових понять про структуру земної кори і розломно-блокову тектоніку. Саме на базі цих понять розвиваються сучасні уявлення про тектоніку літосферних плит.

Більшість праць І.І. Чебаненка присвячена розробці вихідних теоретичних засад геотектоніки, питань взаємодії сил гравітаційного стиснення і фізико-хімічного розвитку речовин матеріальних мас Землі на фоні її ротаційної динаміки.

Останні роки життя науковець активно працював над теоретичним і практичним обґрунтуванням зв'язку нафтових і газових родовищ із зонами глибинних розломів земної кори. При цьому він виходив із теорії про можливість надходження з надр Землі також і нафтових вуглеводнів неорганічного походження.

За участь у відкритті принципово нового (на основі неорганічної гіпотези) об'єкта пошуків родовищ нафти і газу І.І. Чебаненко і група його однодумців були відзначені у 1992 р. Державною премією України в галузі науки і техніки. Перу Івана Ілліча належить понад 200 наукових публікацій, в тому числі 18 монографій. Половина з них присвячена теоретичним проблемам будови літосфери та її розвитку в геоісторичному аспекті. Це такі праці, як «Основные закономерности разломной тектоники земной коры и ее проблемы» (1963), «Теоретические аспекты тектонической делимости земной коры» (1977), «Строение и этапы развития Днепровско-Донбасского ровообразного прогиба» (1979), «Тектоника Северного Причерноморья» (1988), «Блоковая тектоника кристаллического фундамента Днепровско-Донецкого авлакогена» (1991).

На менш важливі праці вченого з питань розломної тектоніки та її ролі в утворенні і формуванні родовищ нафти й газу. До цього циклу належать такі його роботи: «Поиски углеводородов в кристаллических породах фундамента» (1980), «Проблемы нефтегазоносности кристаллических пород фундамента Днепровско-Донецкой впадины» (1991), «Нафтогазовий потенціал північно-західного шельфу Чорного моря» (1995), «Нафтогазовий потенціал Керченсько-Таманського шельфу Чорного моря, континентального схилу і глибоководної западини Чорного моря» (1996),

«Нафтогазовий потенціал Північного борту Дніпровсько-Донецької западини» (1996) та багато інших.

Іван Ілліч брав активну участь у науково-організаційній роботі і громадсько-політичному житті ІГН НАН України. Був членом міжреспубліканської наукової ради, науково-методичної ради при товаристві «Знання». Брав участь у багатьох фахових радах. Постійно дбав про підготовку фахівців високої кваліфікації. Підготував десять кандидатів і чотирьох докторів наук.

Багато років І.І. Чебаненко був головним редактором міжвідомчого збірника «Тектоніка і стратиграфія».

Українська геологічна наука зазнала тяжкої втрати. Але світла пам'ять про Івана Ілліча Чебаненко – творчу людину, талановитого вченого, доброзичливого вчителя – назавжди залишиться в серцях його учнів, колег, друзів і всіх читачів його наукових праць.

*Колектив Інституту геологічних наук НАН України,
редколегія журналу «Тектоніка і стратиграфія»*